

Nyupptäckt hamnanläggning vid Alvastra

Av Leif Gren och Görel Alenius

En tidigare okänd fornlämning i form av en stenlagd hamnanläggning, som bör ha fungerat som djuphamn, påträffades i april 2025 vid Ålebäckens mynning, belägen vid det s.k. Sverkerskapellet och Alvastra kvarn vid Alvastra. Lämningen fanns inte i Fornsök och inrapporterades genast till länsstyrelsen i Östergötlands län (diarienummer 6442-2025).

Som grannboende till Alvastra har vi många gånger promenerat kring Sverkerskapellet och Alvastra kvarn, och noterat att det sticker upp en stenrad ur vattnet mellan mynningen av Ålebäcken och en stenkobbe ett femtiotal meter utanför. Vi har misstänkt att detta skulle kunna vara en naturlig hamn, påbättrad med eventuella konstruktioner. Från marknivå är det dock omöjligt att se sjöbotten på grund av reflexer i

vattnet. Inte heller på flygfoton i Riksantikvarieämbetets Kringla syns några lämningar. I april 2025 genomförde vi en undersökning med hjälp av minidronare. Det visade sig genast att drönaren, på 10–20 meters höjd, var mycket effektiv på att trola bort reflexer vid rätt fotovinkel. Det som tydligt visades var en stenlagd konstruktion, belägen strax under vattenytan på ca 1 m djup. Den är ca 50 m lång (öst-väst), och omkring 5 m bred, och till synes en- till flerskiktad, skalmurad av ca 0,1–1 meter stora stenar, som bildar kantkedja åt norr. Konstruktionen ser ut som ett fundament till en väg, även om den idag inte når ovanför vattenytan. Det är svårt att bedöma om det funnits något ytterligare skikt med stenläggning, eller om konstruktionen är ett fundament för att motverka isskrivning mot en försvun-

Fig. 1. Stenkonstruktion mellan littera a och b, en förmodad hamnanläggning, vid Ålebäckens mynning. Flyghöjd 11,3 m. Foto med drönare: Leif Gren 2025-04-01. Lantmäteriet tillstånd LM2025/045186. – Stone construction between a and b, a presumed medieval harbour, close to the mouth of the Ålebäcken river.

Fig. 2. Ålebäckens mynning, där den förmodade hamnanläggningen går ut till stenkobben. Anläggningen är omöjlig att se från stranden. Foto från marken: Leif Gren 2025-04-01. – The mouth of the Ålebäcken river. The presumed medieval harbour reaching the rocky islet 50 meters from land. The structure is not visible from ground level due to reflections on the water surface.

nen träbrygga ut till kobben. Om det bara handlade om en vågbrytare så hade lämningen varit grövre och knappast inte varit så platt och jämn.

Kulturgeografen Clas Tollin har tidigare framhållit att platsen vid Ålebäckens mynning kan ha fungerat som en naturlig hamn, ”en cirka 50 meter lång pirliknande stenrevel som i väster ansluter till ett litet skär”, och han ser det som sannolikt att stenreveln bättrats på till en pir (Tollin 2010, s. 67). De nytagna bilderna av anläggningen visar att Tollin hade rätt i sina antaganden. Marie Holmström har senare instämt i Tollins antagande om att det funnits en ”lagunhamn” vid Ålebäckens mynning (Holmström 2012, s. 163).

Det som den nyfunna fornlämningen överraskande tycks visa är att det bör ha funnits en

djuphamn utanför kobben med en väg in till land. Den tidigare misstänkta lagunhamnen innanför kobben verkar inte vara djupare än en halvmeter eller en meter, och knappast tillgänglig för annat än småbåtar. Men vattnet utanför kobben är betydligt djupare och sannolikt har relativt djupgående skepp eller prämar kunnat lägga till där.

Dateringen av den nyupptäckta anläggningen kan bedömas utifrån historiska kartor. Vid en genomgång av Lantmäteriets kartmaterial från 1600-talet och framåt kan konstateras att det inte finns något exempel på att det markeras en hamn vid Ålebäckens mynning. Kartan från 1691 visar att kobben utanför Ålebäckens mynning har en landförbindelse, även om det inte anges som någon hamn (fig. 3–5).

Fig. 3. Den förmodade hamnanläggningens läge markerat med rött kryss. På kartan syns en nu försvunnen landförbindelse med kobben. Geometrisk ägoavmätning 1691, Alvastra, Västra Tollstads socken (Lantmäteriet akt D13:14-15). – The presumed medieval harbour marked with a red X. On the map a land connection is visible.

Den förmodade hamnanläggningen är svår att bedöma utan arkeologisk undersökning, men man kan anta att den omgivande kulturmiljön har ett starkt samband. Området med den nyupptäckta hamnanläggningen ligger alltså helt nära Sverkerskapellet, Alvastra kvarn och en förmodad äldre landsvägsträckning (Frödin 1918, s. 172). Den nyfunna anläggningen är en till synes ganska grov konstruktion, mycket mer än vad som behövs för att gå ombord på vanliga fiske- snipor eller småbåtar för persontransport. Det är ju exempelvis allmänt känt att medeltida kungar färdats med båt mellan Alvastra och Visingsö. Däremot skulle en kraftig konstruktion behövas för tunga transporter, som att frakta byggnadssten från Borghamn till Alvastra, vilket ska ha skett direkt efter att klostret grundats år 1143 (Browall 2019, s. 45). Senare tunga transporter

bör ha gått via Hästholmen, belagd som hamn från 1300-talet (Klackenberg 1984, s. 6f).

Kulturmiljön vid Alvastra kloster hör till landets arkeologiskt mest undersökta, med lämningar från stenålder till medeltid. Olika projekt har avlöst varandra under mer än 100 år. Ett uppmärksammat litet område är det s.k. Sverkerskapellet och Alvastra kvarn invid Ålebäckens mynning. Sverkerskapellet består av en byggnadsgrund som ligger en kilometer sydväst från klostret, vid Vätterns strand. Husgrunden var övertäckt av jord tills den uppmärksammades 1916 av Otto Frödin och undersöktes året därpå, först misstänkt som gravhög. Han antog snart att husgrunden hade utgjort ett gravkapell uppfört för kung Sverker d.ä. just på den plats där han enligt traditionen ska ha blivit mördad 1156 på vägen mellan Sverkersgården och Västra

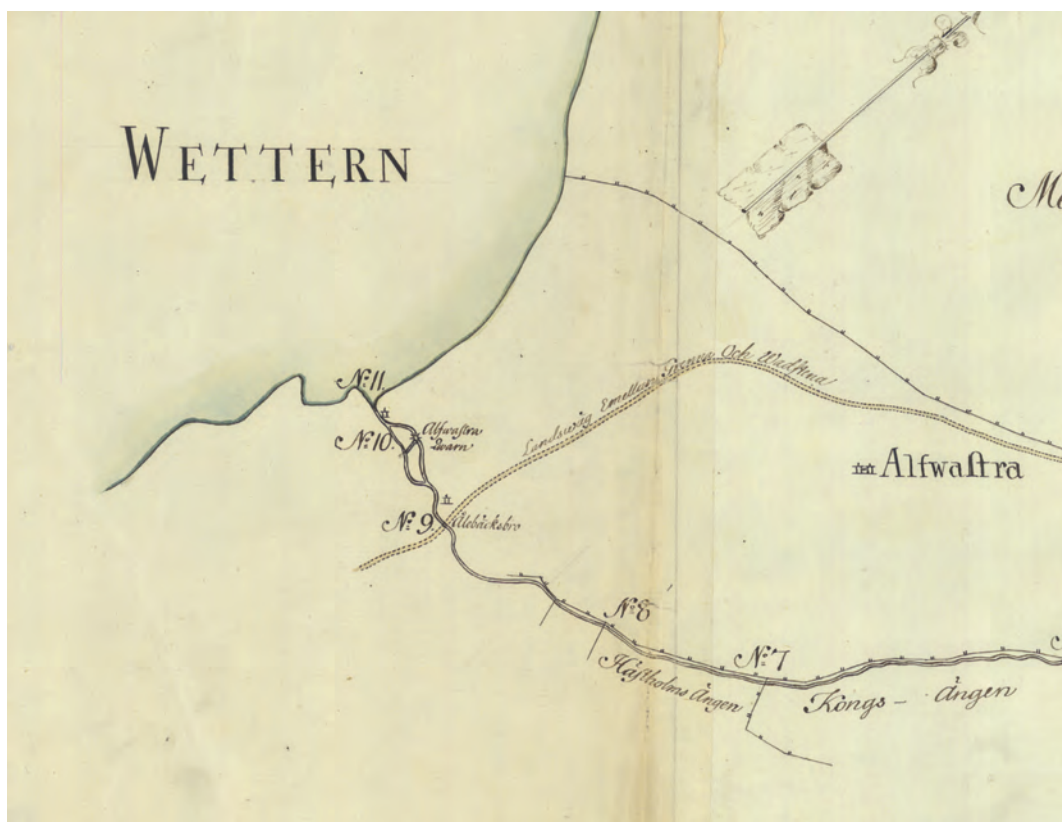

Fig. 4. Avmätning för "Allvastra nr 1-4", år 1787. Vid Ålebäckens mynning syns varken någon kobbe eller landförbindelse (Lantmäteriet akt D143-2:1). – Cadastral map from 1787. No visible land connection from the rocky islet to the mouth of the Ålebäcken river.

Tollstad kyrka. Han antog även att det sedan tidigare funnits en viss bebyggelse på platsen (Frödin 1917, s. 9f; 1918, s. 45f). Frödin påträffade stenkistor i husgrunden, varav en nästan intakt, som han tolkade som sarkofager. Däremot fanns inga skelett, vilket Frödin menade berodde på att de döda flyttats vid ett senare skede. Även Ingrid Swartling har ansett att Sverkerskapellet varit en kyrka eller ett gravkapell (Swartling 1974, s. 26).

Funktionen för Sverkerskapellet är dock omdiskuterad, och Marie Holmström är kritisk mot Frödens "spekulativa resonemang" (Holmström 2012, s. 262). Hon har utifrån fyndmaterialet med fiskeredskap m.m. menat att det snarare rör sig om en ekonomibyggnad till klostret, en s.k. grangie, men säger också att "eventuellt

kan 'Sverkerskapellet'" först ha fungerat som kapell, men fått ändrad funktion (Holmström 1994, s. 37). Holmströms resonemang utgår i hög grad från att Frödin har fel med sina antaganden om att stenkistan är en gravsarkofag, och hon anser att stenkistan egentligen utgjort ett vattenkar där man producerat pergament (2012, s. 173–198). Holmströms tolkning om en grangie har blivit en mer eller mindre accepterad sanning och anges både av informationsskyltar på plats och i populära skriftliga vägledningar om Alvastra (se t.ex. Holmström & Tollin 1994; Rääf 2000).

Men även Holmström själv har spekulativa resonemang. Tittar man närmare på stenkistan av hopfogade stenhällar, så kan den omöjliga ha varit vattentät med medeltida teknik som

Fig. 5. Den förmodade hamnanläggningens läge markerat med rött kryss. Kobben syns, men ingen landförbindelse. Håradsekonomiska kartan, Hästholmen, 44-13, utgiven åren 1868–1877 (Lantmäteriet akt J112-44-13). – The presumed medieval harbour marked with a red X. The rocky islet is visible, but without land connection, on the map published 1868–1877.

Holmström utgår ifrån, den skulle läcka som ett såll. Vattentäta fogar infördes först med Portlandcementen i början av 1800-talet (https://en.wikipedia.org/wiki/Portland_cement). Ett stenkar av oviss ålder som däremot är vattentätt, av en urgröpt sten i ett stycke, ligger i Alvastra kloster i den s.k. sjukstugan. Funktionen för Sverkerskapellet är alltså ännu en öppen fråga – kyrka, gravkapell eller ekonomibyggnad under klostret? Den nyfunna hamnanläggningen torde

kasta ett nytt ljus över tolkningen av Alvastra och särskilt Sverkerskapellet, även om både Tollin och Holmström förmodat att det funnits en hamn, dock utan att kunna peka på egentliga konstruktioner som kunnat motivera en registrering i fornminnesregistret.

Enligt Otto Frödin (1918, s. 50–58) byggdes Sverkerskapellet vid ”ett litet samhälle” i en äldre knutpunkt för traktens vägar, där kung Sverker d.ä. ska ha blivit mördad. Senare, när Alvastra

kloster blivit färdigbyggt, ska man enligt Frödin ha flyttat gravarna. Marie Holmström ser däremot Sverkerskapellet som en ekonomibyggnad i en produktionsenhet, en s.k. grangie, ute på klostrets marker.

För att understryka varför en byggnad ägnad åt att producera pergament fick en påkostad och rent kyrklig utformning i sten med skråkant framhöll hon att pergamentet var ett viktigt material för det tidigmedeltida klostret (Holmström 2012, s. 173f). Men om det enligt Frödin funnits en äldre väg, och den nyfunna hamnanläggningen visar att det av allt att döma har funnits en rejält konstruerad djuphamn vid ett litet samhälle, så ligger Sverkerskapellet inte slumpartat utan i en vägkorsning med bebyggelse där sjö- och landsvägar möts. Frödins antagande om att Sverker färdades här, förbi en knutpunkt för kommunikationer verkar rimlig. Det är därför inte orimligt att som Frödin anta att detta är kungens mordplats. Om så är fallet kan Frödin knappast anses ha fört ett ”spekulativt resonemang” då han antog att man efter kungamordet uppfört ett minneskapell i påkostad kyrkoarkitektur. Platsen där minnesstenen står idag, ca 340 meter åt sydöst, är således felplacerad, vilket Frödin också ansåg.

Miljön kring Sverkerskapellet och Ålebäckens mynning är knappast färdigtolkad, och det finns många aspekter som behöver belysas. Det behövs förstas arkeologiska undersökningar, alltså under vatten, av hamnanläggningens funktion och datering för att den ska kunna

ligga till grund för vidare diskussioner och slutsatser. Det den nyfunna fornlämningen tycks visa är att det inte bara funnits en grundhamn för småbåtar, utan även en djuphamn för större fartyg.

Referenser

- Browall, H., 2019. *Alvastra genom tiderna*. Borås.
 Frödin, O., 1917. Från det medeltida Alvastra: Undersökningarna åren 1916 och 1917. *Fornvännen* 13:105–198.
 – 1918. Från det medeltida Alvastra: Undersökningarna år 1918. *Fornvännen* 14:43–68.
 Holmström, M. & Tollin, C., 1994. *Det medeltida Alvastra*. Stockholm.
 Klackenborg, H., 1984. *Hästholmen*. Medeltidsstaden 59. Stockholm.
 Rääf, E., 2000. *Alvastra kloster*. Stockholm.
 Swartling, I., 1974. *Alvastra kloster*. Stockholm.
 Tollin, C., 2010. *Ägdomäner och sockenbildning i västra Östergötland: En rumslig studie om kyrkliga upp-tagningsområden och ägarförhållanden vid tiden för Alvastra klostets grundande*. Uppsala.

Historiska kartor

- Geometrisk ägoavmätning 1691, Alvastra. Lantmäteriet akt D13:14–15.
 Avmätning för Allvastra nr 1–4, 1787. Lantmäteriet akt D143:2:1.
 Häradsekonomiska kartan, Hästholmen, 44-13, 1868–1877. Lantmäteriet akt J112-44-13.

Leif Gren & Görel Alenius

Tollstad Nävstad 1
 SE-599 93 Ödeshög
 horizons@live.se